

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

GRIENDTSVEEN gemeente Horst

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Griendtsveen als beschermd dorpsgezicht.

Het beschermde dorpsgezicht omvat het op bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekening-nummer 342) door een stippellijn omgrensde gebied.

Publikatie van de **Rijksdienst voor de Monumentenzorg**.

November 1988.

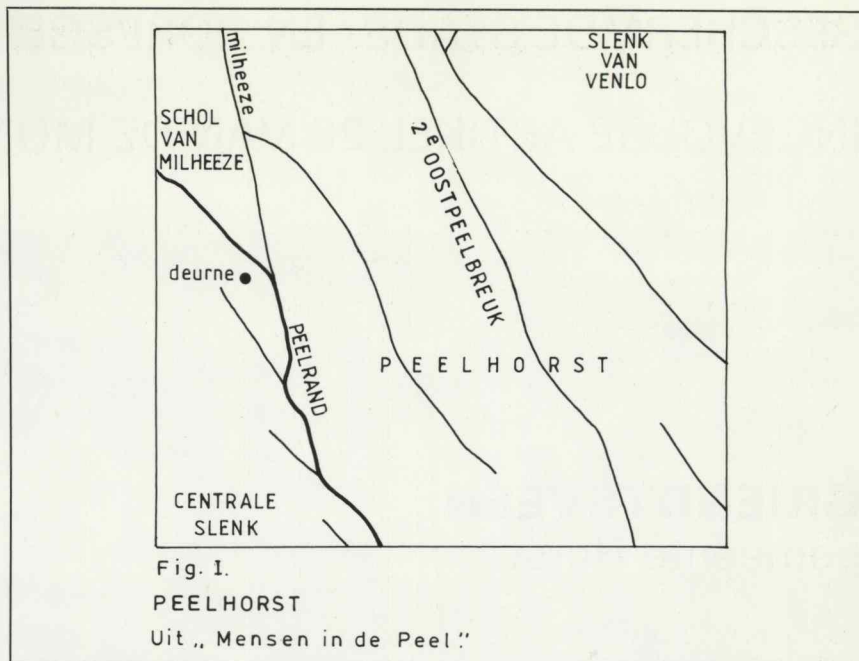
Inleiding

De kern Griendtsveen ligt in het Limburgse deel van de Peel, ten oosten van Deurne.

De kern is ontstaan als veenontginningsnederzetting aan het einde van de 19de eeuw op initiatief van een particuliere ondernemer, Van de Griendt genaamd. Griendtsveen is daarmee het duidelijkste Nederlandse voorbeeld van een 'company-town'. In een relatief korte periode van economische bloei heeft de nederzetting zich in ruimtelijk opzicht snel ontwikkeld volgens een min of meer planmatige aanpak. De verschillende uitbreidingsstadia van rond de eeuwwisseling zijn nog altijd in de huidige ruimtelijke structuur en het bebouwingsbeeld van de kern te herkennen. Later ruimtelijke ontwikkelingen hebben slechts in beperkte mate de historische karakteristiek van de kern aangetast. In hoofdzaak is Griendtsveen echter een gaaf en uniek voorbeeld van een veenkolonie gebleven. Dit gegeven vormt de aanleiding tot de aanwijzing van Griendtsveen tot beschermd dorpsgezicht ingevolge artikel 20 van de Monumentenwet.

Ontstaan en ontwikkeling

Geologisch gezien staat de Peel als Peelhorst bekend. De Peelhorst is een door breuken hoger gelegen vlak ten opzichte van de zogenaamde Centrale Slenk in het westen en de zogenaamde Slenk van Venlo in het oosten (fig. I). Door haar relatief hoge ligging vormt de Peelhorst een natuurlijke waterscheiding. Na bedekking met zand van grote delen van het huidige Noord-Brabant en Limburg gedurende de laatste ijstijd, is de peelwaterscheiding vlakker en

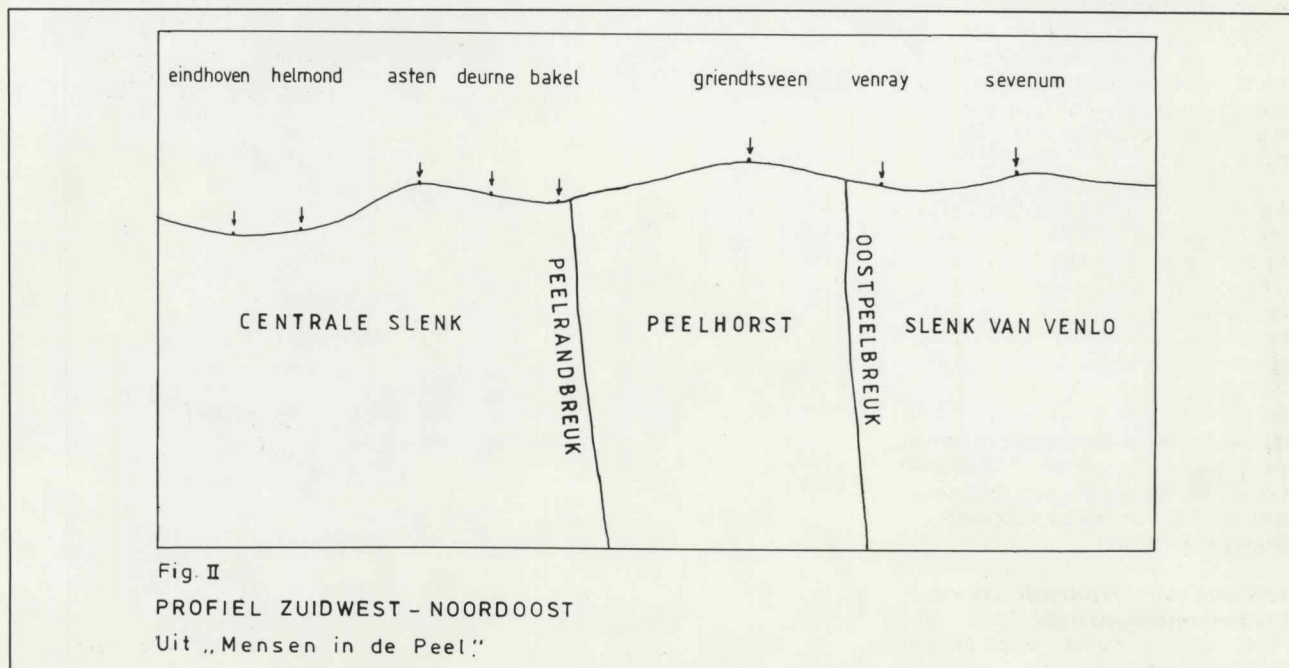
breder geworden (fig. II). De natuurlijke waterafvoer is daardoor bemoeilijkt. In het veranderde klimaat heeft zich gedurende de eeuwen nadien een dikke (mos)veenlaag kunnen vormen.

De hoogvenen en moerasvenen, zich min of meer uitstrekkend van Weert in het zuiden tot Grave in het noorden, werden plaatselijk 'pelen' genoemd. Deze woeste pelen bleven eeuwenlang, tot in de 19de eeuw, een onontgonnen en onbewoond gebied. Alleen aan de randen werd door boeren uit naburige gemeenten, op kleine schaal en voor eigen gebruik, turf gestoken uit zogenaamde 'boerenkuilen', een recht dat bijvoorbeeld de inwoners van Deurne in 1326 van de Hertog van Brabant gekregen hadden. In tegenstelling tot

de hoogveengebieden elders in Nederland, werd de vervening en ontginning van de Peel pas in de tweede helft van de 19de eeuw ter hand genomen. De toestand was hier heel anders dan in Groningen, waar onder invloed van de stad Groningen de hoogvenen al sinds de 17de eeuw verveend en in cultuur gebracht werden.

Op de topografische en militaire kaart uit 1855 (fotobijlage, afb. 1) is ter plaatse van het latere Griendtsveen alleen nog maar woeste peelgrond te zien. Diverse zandpaden lopen vanuit de naburige gemeenten tot in de peel, naar de zogenaamde 'boerenkuilen'.

Hoewel er al eerder, aan het einde van de 18de eeuw en in het begin van de 19de eeuw plannen waren

geweest voor de vervening en ontginning van de Peel werd daarmee pas in 1853 daadwerkelijk een aanvang gemaakt.

Een belangrijk initiatiefnemer was Jan van de Griendt. Hij kocht in 1853 peelgrond van de gemeente Deurne en liet de Helenavaart graven, zo genoemd naar zijn vrouw. Deze Helenavaart diende ter ontsluiting van het concessiegebied: via de Noordervaart (1853) stond de Helenavaart in verbinding met de Zuid-Willemsvaart (1826). Bij de commercieel succesvolle vervening ontstond een nieuwe nederzetting, Helenaveen geheten. Turf en turfstrooisel werden per schip vervoerd naar elders in het land. De retourvracht van de schepen bestond onder andere uit stadsvuil, dat gebruikt werd om de afgeveende gronden te bemesten. De daarop verbouwde tabak werd echter, mede door de buitenlandse concurrentie, geen commercieel succes.

Nadat de familie Van de Griendt tevergeefs had gepoogd opnieuw woeste peelgronden van de gemeente Deurne te kopen, wendde zij zich tot de gemeente Horst. In 1885 lukte het hen om 410 hectare peelgrond van deze gemeente te kopen.

Het gekochte terrein lag zuidelijk van de in 1886 gereedgekomen spoorlijn Eindhoven-Venlo, nabij de Halte Helenaveen, en ten oosten van de in 1880 op het grondgebied van Horst doorgetrokken Helenavaart. Waar de Helenavaart vanuit het zuiden de oost-westlopende spoorlijn nadert, stichtten de Van de Griendt's de peelkolonie Griendtsveen, genoemd naar de door Jozef en Eduard van de Griendt speciaal voor dit gebied opgerichte N.V. 'Maatschappij tot exploitatie van veengronden en andere onroerende goederen, genaamd Griendtsveen'.

Dankzij de groeiende buitenlandse markt voor turfstrooisel, dat met name in Engeland gebruikt werd in paardestallen, nam de hoeveelheid door de maatschappij verveende grond sterk toe. In 1893 werd een recordhoeveelheid veen vergraven. Het vervoer van turfstrooisel vanuit de Peel naar het westen geschiedde grotendeels per trein. Via een speciaal voor dit doel aangelegd smalspoor waren de turfstrooiselfabrieken op de spoorlijn Eindhoven-Venlo aangesloten.

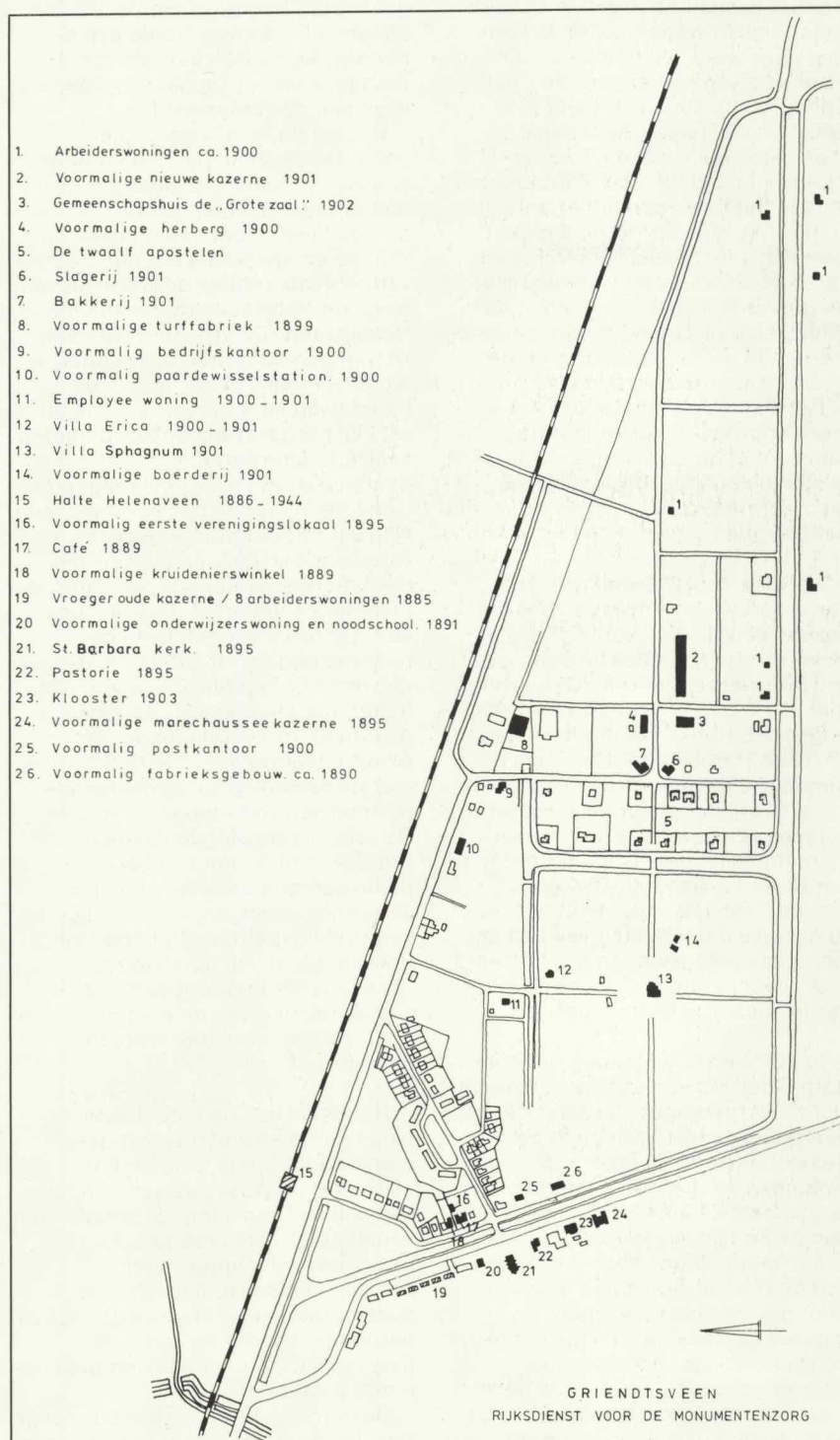
Na de eeuwwisseling stortte de markt voor turfstrooisel in vanwege de buitenlandse concurrentie en de overgang van de paardentram op de elektrische tram. De 'Maatschappij Griendtsveen' verlegde daarop het accent in de bedrijfsvoering naar de brikettenfabrikage en ten dele naar het in cultuur brengen van verveende gronden voor agrarische doeleinden. Tevens wist de maatschappij door gedwongen winkelnering in de eigen

winkels in Griendtsveen aanvullende inkomsten te winnen. De maatschappij bleef tot 1944 in Griendtsveen actief, totdat de fabrieken en het station als gevolg van gevechten tijdens de Tweede Wereldoorlog verwoest werden.

De ruimtelijke ontwikkeling van de peelkolonie Griendtsveen hing nauw samen met de commerciële expansie van de 'Maatschappij Griendtsveen'. De eerste bouwactiviteiten te Griendtsveen bestonden uit het graven van kanaaltjes, aansluitende op de Helenavaart, ter ontsluiting van

de 'wijken', waar het veen afgegraven werd. Tevens werd, als een van de eerste gebouwen in Griendtsveen, een turfstrooiselfabriek aan de Helenavaart gebouwd. Aan de Helenavaart werden in 1885 acht arbeiderswoningen gebouwd, ook wel bekend als de 'oude kazerne'.

Door het commerciële succes van de vervening en de daarmee gepaard gaande bevolkingsgroei van Griendtsveen, kwam er een steeds grotere behoefte aan woningen en voorzieningen. In 1900, vijftien jaar na de aankoop van de woeste peelgrond, bedroeg het aantal vaste

bewoners van Griendtsveen 633. In een druk jaar kwamen daar nog eens 500 tot 1000 seizoenarbeiders bij. Deze werden over het algemeen gehuisvest in barakken of tenten op het veld.

Langs het spoor verrezen nieuwe fabrieken, waaronder een briketten-fabriek, en langs de Helenavaart werden achtereenvolgens een kerk, café, winkel annex school, een klooster en een kleine marechausseekazerne gebouwd. Deze laatste was nodig om – vooral in het hoogseizoen – de orde te kunnen handhaven.

Toen eenmaal de familie Van de Griendt besloten had zelf in Griendtsveen te gaan wonen, werd de kern snel uitgebreid. De bouw en ruimtelijke dispositie van hun eigen villa ('Villa Sphagnum'), stafwoningen ('Villa Erica' en de 'Twaalf Apostelen'), arbeiderswoningen (de 'Nieuwe Kazerne') en keten voor seizoenarbeiders in het veld zouden gezien kunnen worden als de ruimtelijke neerslag van de sociale stratificatie van Griendtsveen. Hoe belangrijker de positie was, die men binnen de 'Maatschappij Griendtsveen' bekleedde, des te groter de woning en de daarbij behorende grond was.

Het lijkt waarschijnlijk dat het stedenbouwkundig plan door de familie Van de Griendt geconcepieerd is. Een belangrijke basis voor het plan waren de reeds voor de vervening aangelegde rechte wegen en vaarten.

In een kort tijdsbestek van een aantal jaren werden vervolgens enkele winkels, een verenigingsgebouw en een schaftlokaal gebouwd. In 1900 werden tevens een boerderij, met een koestal en een zuivelfabriekje, opgericht. Het kadastraal minuutplan uit 1899 (fotobijlage, afb. 2) en de ruimtelijke schets uit 1900 (fotobijlage, afb. 3) laten de groei in die jaren, volgens een vooropgezet ruimtelijk plan, duidelijk zien. Ondanks het feit dat Griendtsveen tot 1944 een station heeft gekend, heeft de ruimtelijke ontwikkeling van de kern zich niet op de spoorlijn georiënteerd, met uitzondering van de inmiddels verdwenen bedrijfsbebouwing.

In 1962 werd nagenoeg het hele dorp Griendtsveen aan de gemeente Horst overgedragen. Gedurende de daarop volgende jaren heeft de gemeente Horst diverse oude woningen laten slopen, met name is er een aantal landarbeiderswoningen aan de Kanaalweg verdwenen. De zogenaamde 'oude kazerne' en drie van de 'Twaalf Apostelen' werden door nieuwbouw vervangen. De 'nieuwe kazerne' werd onbewoonbaar verklaard en als varkensstal in gebruik genomen. Onlangs is deze weer tot een tiental woningen gerenoveerd. Nieuwbouw op tot

dusver onbebouwd gebleven gronden heeft sinds 1965 plaats gevonden aan de Pastoor Hendriksstraat (fotobijlage, afb. 4).

De ruimtelijke structuur van Griendtsveen is echter met uitzondering van laatstgenoemde ontwikkeling in hoofdopzet nagenoeg onveranderd gebleven. De verveende gronden ten zuiden van de kern ('Mariapeel') werden voor een belangrijk deel tot staatsnatuurmonument aangewezen.

Huidig ruimtelijk karakter

De historische kern van Griendtsveen bestaat uit het driehoekige gebied dat begrensd wordt door de spoorlijn Eindhoven-Venlo aan de noordzijde, de Helenavaart aan de westzijde en het kanaal van Griendtsveen aan de zuid-oostzijde.

Binnen de kern is een vijftal gebieden te onderscheiden met een enigszins verschillend karakter, die min of meer overeenkomen met de onderscheiden ontwikkelingsfasen.

In de eerste plaats het oudste deel van de nederzetting, de lintbebouwing langs de Helenaveenseweg en de Helenavaart. De vroegere concentratie van gemeenschappelijke voorzieningen is thans alleen nog in de bebouwing herkenbaar; slechts de kerk en het café hebben hun oorspronkelijke functie behouden. Het ten oosten daarvan gelegen landgoed Sphagnum met de centraal gelegen villa vormt in ruimtelijk opzicht eveneens een geheel, evenals de reeds eerder genoemde rechthoekige, planmatige uitleg de 'Twaalf Apostelen'. De oostelijke punt van de nederzetting wordt gekenmerkt door een open lintbebouwing in een naar buiten toe afnemende bebouwingsdichtheid. Het verbindende element wordt gevormd door het rechtlijnige, met de vervening samenhangende patroon van waterlopen en wegen. De recent aangelegde Pastoor Hendriksstraat, met rond een plantsoen gegroepeerde blokjes eengezinswoningen wijkt qua ligging, verkavelingspatroon en bebouwingsbeeld sterk af van de historische karakteristiek en moet dan ook als een aantasting van de oorspronkelijke nederzettingsstructuur worden aangemerkt.

Het beeld van de lintbebouwing langs de Helenavaart wordt gekenmerkt door op min of meer korte afstand van elkaar gelegen panden, verschillend van karakter, waarbij een aantal nog herinneren aan de oorspronkelijke functie (school, schoolmeesterswoning, klooster, postkantoor en gendarmerie), met als bijzonder element de centraal gelegen St. Barbarakerk met bijbehorende pastorie.

De ruime aanleg rond de voormalige directeurswoning wordt gedomineerd

door de centraal gelegen witte villa Sphagnum en de eveneens witte maar meer terzijde gelegen kleinere villa Erica. Beide liggen in het groen verscholen, villa Sphagnum wordt daarbij omringd door een vijver met boombeplanting erlangs. Ook de uit 1901 daterende boerderij met bijgebouwen maakt deel uit van deze aanleg.

Van de oorspronkelijk twaalf 'Apostelen' zijn er thans nog negen aanwezig. In de jaren zestig zijn er twee vervangen door elk een blokje van twee woningen in twee bouwlagen. Eén is meer recent vervangen door een moderne, en vooral grote particuliere woning, waarbij tevens een aanzienlijke beplanting in de tuin is aangelegd. Ondanks deze aantastingen en tevens de kleine aan- en bijbouwen van de 'Apostelen' is het oorspronkelijke karakter ervan nog goed herkenbaar. Zij worden gekenmerkt door op de engelse 'cottagestijl' geïnspireerde vormgeving, met bewerkte houten gootlijsten, windwieren en luiken en een situering, in regelmatig patroon. De openheid en het semi-agrarische karakter van de erven behorende bij de 'Apostelen' en van de grasstrook tussen die aan de Ericaweg en die aan de Apostelweg is karakteristiek te noemen, de eerder genoemde aanzienlijke tuinbeplanting bij Ericaweg 2 wijkt hier wezenlijk van af.

Andere karakteristieke panden zijn de voormalige herberg en de tot woningen omgebouwde nieuwe kazerne aan de Lavendellaan, alsmede de tot woongemeenschap omgebouwde voormalige turffabriek langs het spoor.

Voor het overige wordt de verspreide bebouwing gekenmerkt door een zeer sobere architectuur in één bouwlaag onder een met donkere pannen gedekt zadeldak, waarbij de donkere baksteen, de eenvoudige rechthoekige plattegrond en de naar verhouding kleine gevelopeningen kenmerkend zijn. De ruime, overwegend als moestuinen in gebruik zijnde erven, de overige als bouw- of weiland gebruikte gronden, de kanalen en de voor een deel onverharde wegen, vrijwel alle voorzien van een eenvoudige laanbeplanting, resulteren in een uniek landelijk karakter waarin de maatschappelijke en ruimtelijk-functionele ontwikkeling en hiërarchie nog goed herkenbaar zijn. Sommige doorgaande wegen hebben een passende asfaltverharding gekregen die geleidelijk overgaat in de zachte berm. Andere belangrijke en karakteristieke elementen zijn de nog resterende ijzeren ophaalbruggen.

Door de consequente boombeplanting langs lanen en vaarten heeft de kern een zekere beslotenheid. Ook kenmerkend is echter dat op de over

het algemeen relatief grote percelen, met nagenoeg altijd vrijstaande bebouwing, meestal geen sprake is van opgaand groen, zodat met uitzondering van enkele villa's, er vanaf de openbare weg juist een goed doorzicht mogelijk is.

Binnen de kern is geen duidelijk centrum aan te wijzen. Centrale ruimten worden evenwel gevormd bij de kruising tussen Lavendellaan en Apostelweg en bij de brug over de Helenavaart ter hoogte van de St. Barbarakerk.

Te beschermen gebied

Bij de bescherming van het dorpsgezicht Griendtsveen ligt het accent op de gave historische ruimtelijke structuur en het nog voor een belangrijk deel historische bebouwingsbeeld van de kern. De spoorlijn en de vaarten vormen een duidelijke, zowel fysieke als historische begrenzing van de kern.

Het beschermde gebied wordt aan de noordzijde begrensd door de spoorlijn van Eindhoven naar Venlo, aan de westzijde door de Helenavaart en aan de zuid-oostzijde door het Kanaal van Griendtsveen. Langs de kanalen is een strook grond met bebouwing aan de overzijde, vanuit de kern gezien, meegenomen. De exacte begrenzing van het dorpsgezicht is weergegeven op kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, nummer 342).

Rechtsgevolg aanwijzing

Ter effectivering van de bescherming van het aangewezen dorpsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan worden vastgesteld of herzien. De toelichting op de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht kan daarbij wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen.

Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen binnen het gebied.

De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling, die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

Geraadpleegde literatuur:

Wen, W. en Gerwen, T. van.
Menschen in de Peel. Den Bosch, 1978.

Pouls, J.
Peelkolonie Griendtsveen, s.l., 1982.

Zonneveld, J.I.S.
Tussen de bergen en de zee. Utrecht, 1977.

Gemeente Horst. Woningbouw in Griendtsveen. Horst, 1981.

Colofon:

Uitgave van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.

Historisch-geografisch en stedenbouwkundig onderzoek:
Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.

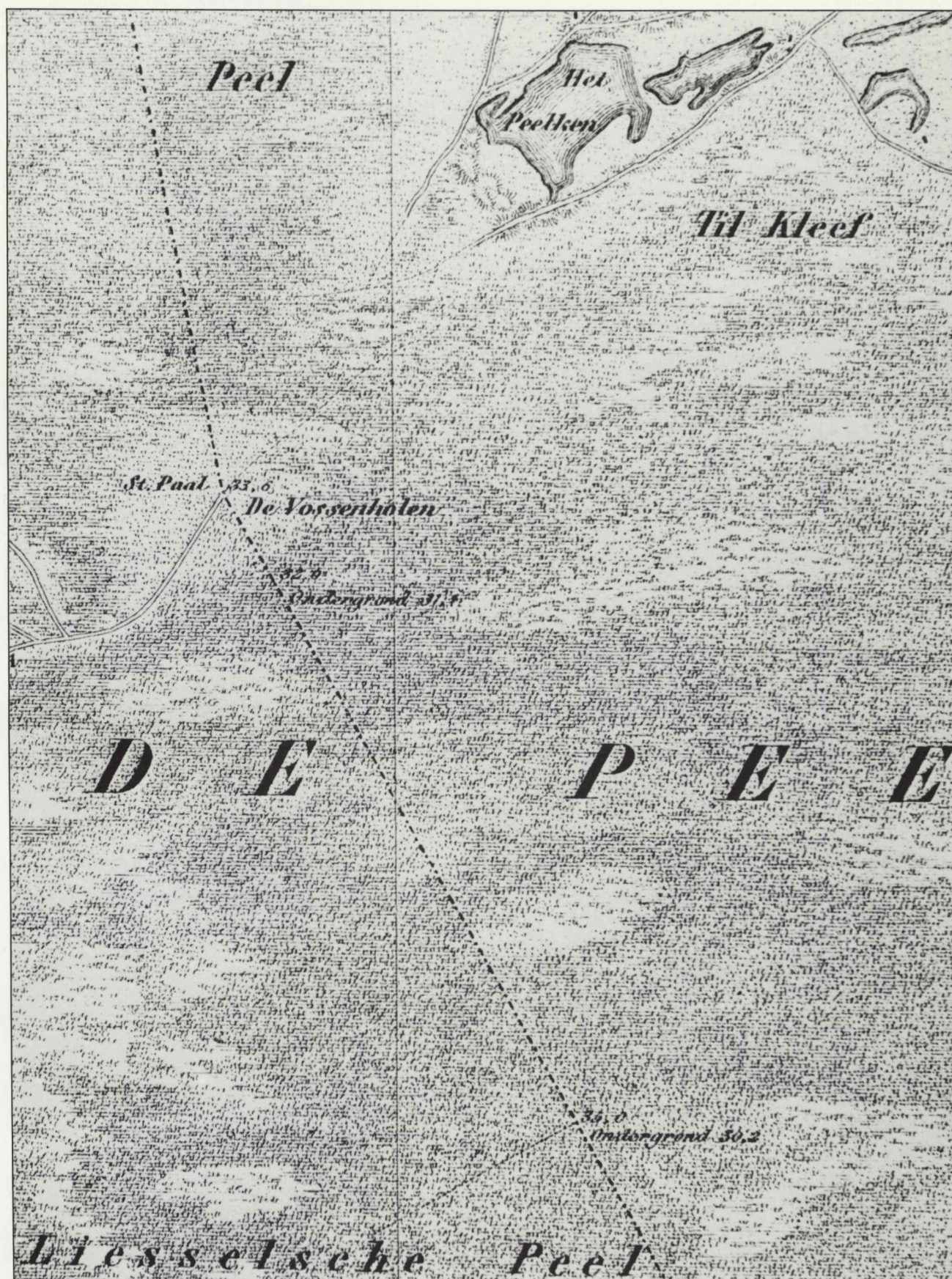
Foto's:
– Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist (afb. 1, 2, 3, 4, 5);
– Topografische Dienst, Emmen (omslag).

Kaart en illustraties in de tekst:
Studio Ineke van der Burg, Bilthoven.

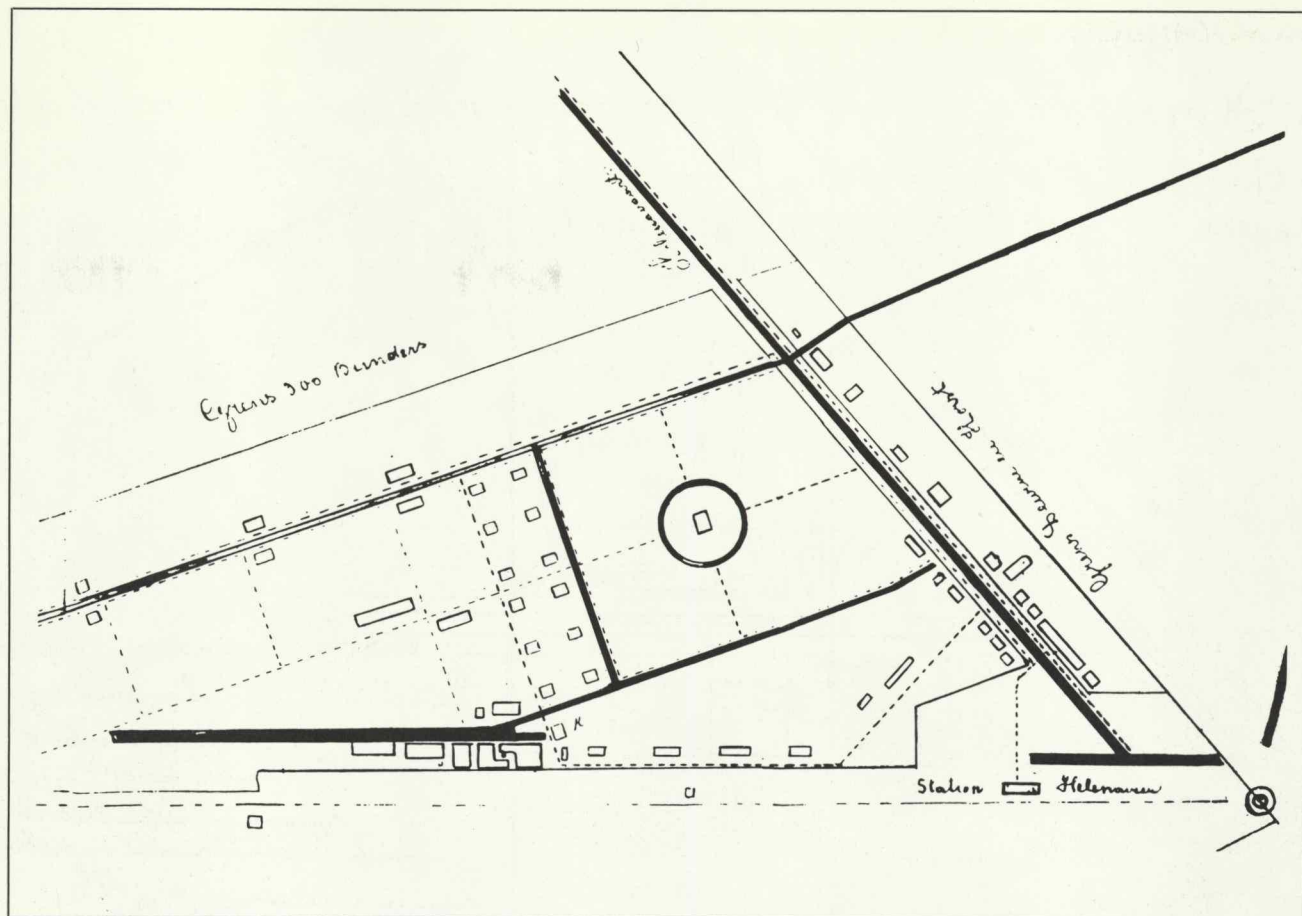
Verkoopprijs f 10,-.
Deze publikatie is schriftelijk of telefonisch te bestellen bij het Distributiecentrum DOP
Postbus 20014
2500 EA 's-Gravenhage.
Telefoon: 070-78 98 80.
Onder vermelding van bestelnummer of ISBN 90 346 1486 7.

Druk:
Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage.

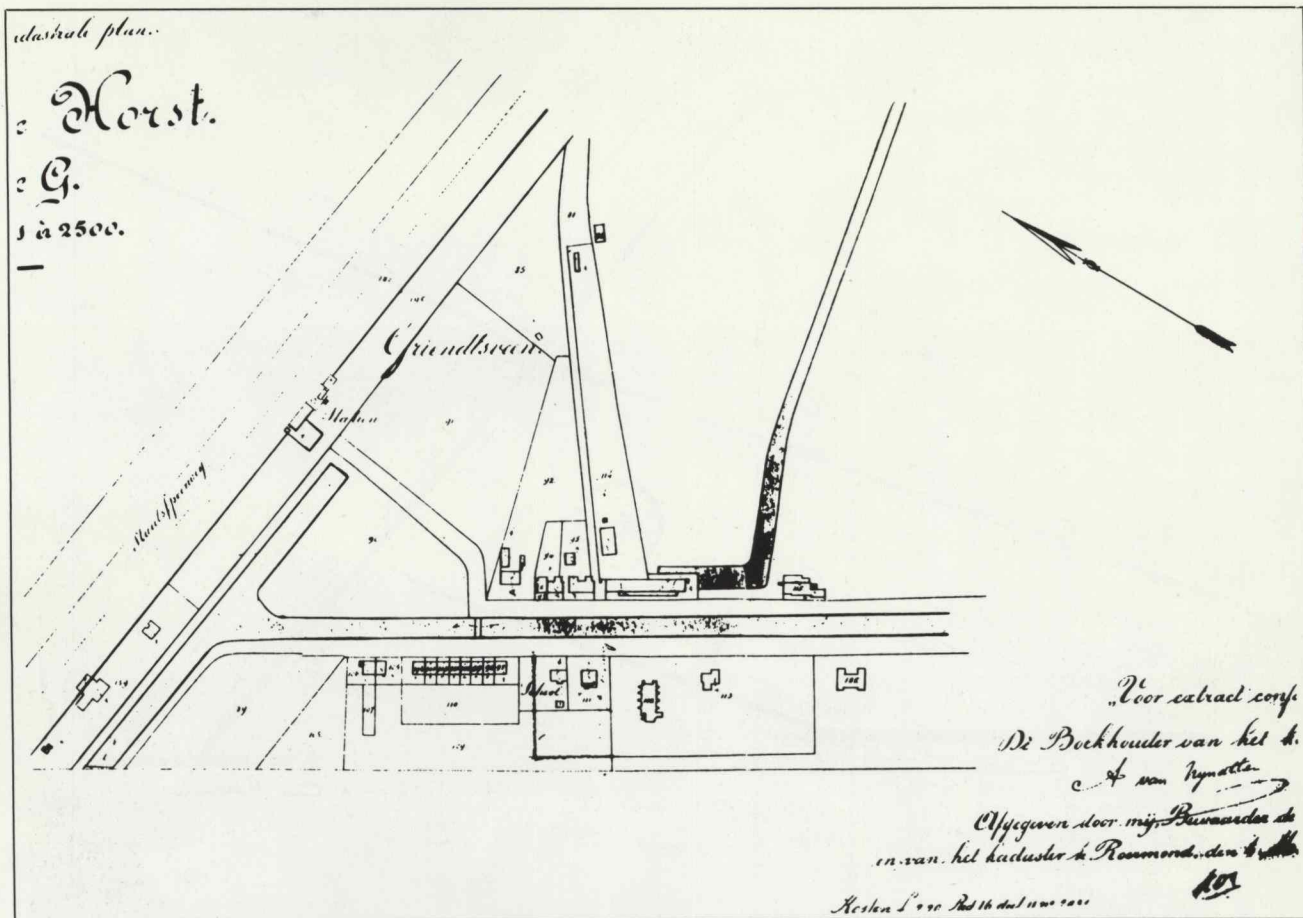
Fotobijlage

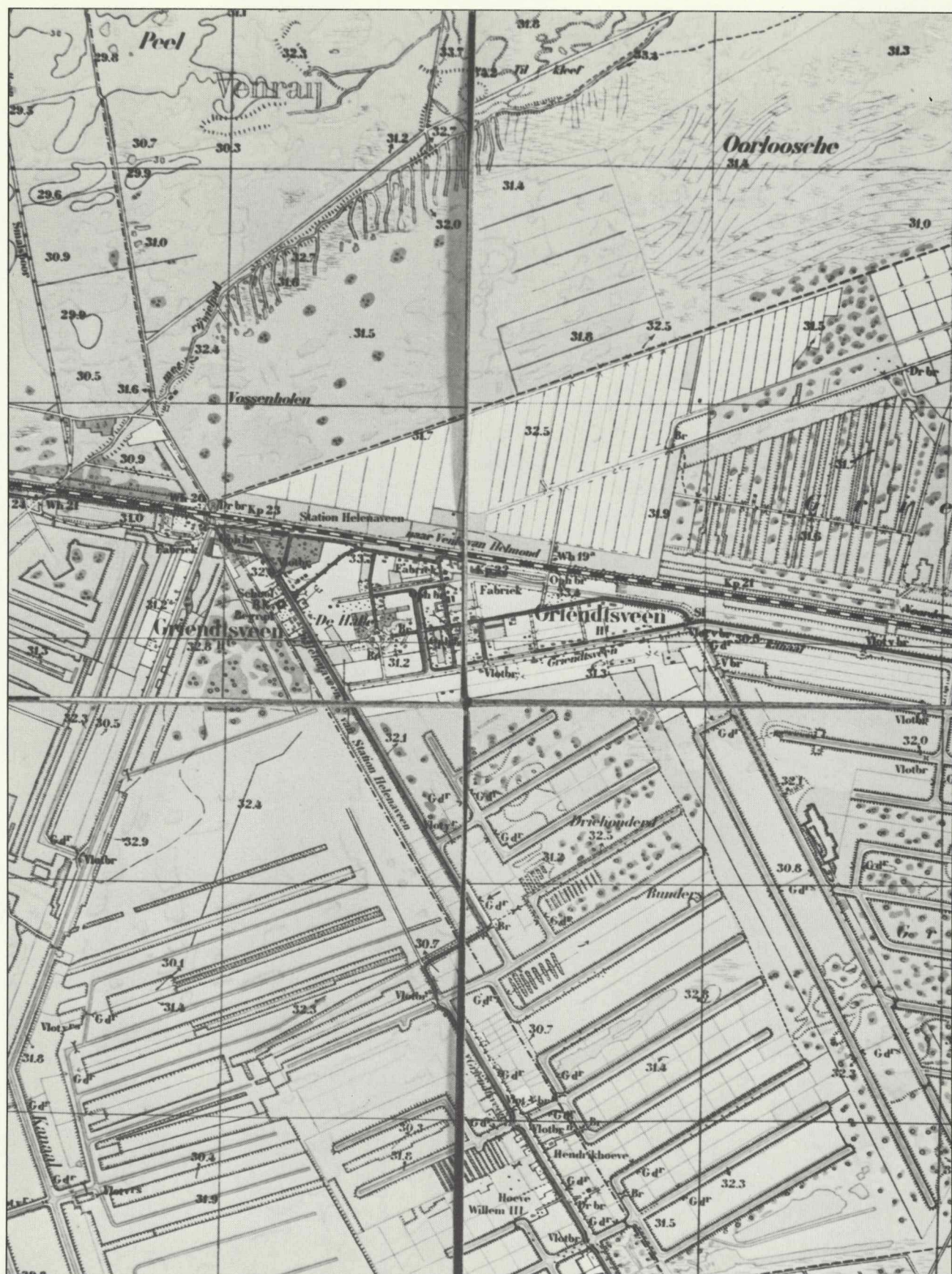
Afb. 1. Topographische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, 1973 (facsimile herdruk van 1856), blad 52, fragment.

Afb. 2. Schetskaart van Griendtsveen door: L. Kooken, 1900.

Afb. 3. Kadastrale plan gemeente Horst, sectie G, blad 2, 1899, fragment.

Afb. 4. Topografische Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, schaal 1 : 25 000, bladen 672, 673, 693 en 694, terreininformatie 1934, fragment.

Afb. 5. Topografische Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, schaal 1 : 25 000, bladen 52 c en d, terreininformatie 1982, fragment.

3,110519263008

